

Markku Nieminen

Miksi sotaa?

Euroopan välttyminen lähes kokonaan sodalta vuosikymmenten ajan on pysähdyttänyt sodan psykoanalyttisen tarkastelun. Haku ”psykoanalyysi ja sota” ei juurikaan tuota uuden tutkimuksen tuloksia. Ensimmäisen ja toisen sukupolven psykoanalytikot emigroituvat sodan jaloista Yhdysvaltoihin. Ensimmäisen maailmansodan kokoneiden, myöhemmin psykoanalytikoiksi koulutautuneiden, ensisijaisesti Wilfred Bionin henkilökohtaiset, traagiset kokemukset panssarivaunun päällikkönä ovat keskeistä psykoanalyysin kokemushistoriaa.

Kirjassaan *Tuntemattoman psykoanalytikko. Johdantoa Wilfred R. Bionin ajatteluun* (2020) Esko Klemelä toteaa, että kenenkään psykoanalyttikon sotakokemuksista ei ole kirjoitettu yhtä laajasti kuin Bionin. Hän toteaa, että Bion ammensi sotakokemuksistaan monin tavoin uutta psykoanalyttikon työhön. Kirjan sotaa käsittelevän luvun otsikko ”Suursodan psykoottisessa maailmassa” paljastaa sodankäynnin mielisairauteen rinnastettavan luonteen. Bionin sotaan liittyvät painajaisunet ja syyllisyys elonjäämisestään lienevät sotaveteraanien universaalia kokemusmaailmaa. Klemelän kirja (2020) on Venäjän hyökkäyssodan seurauksena havahduttavan ajankohmainen.

Venäjän hyökkäys Ukrainaan helmikuussa 2022 aktualisoi kysymyksen siitä, onko sota jollakin tavalla sanoitettavissa psykoanalyysin keinoin. Mitä tappamisen hulluus on? Onko sille jotakin tehtävissä?

Einstein-Freud

Albert Einsteinin ja Sigmund Freudin kirjeenvaihto *Miksi sotaa?* vuodelta 1933 oli kahden aikansa suurmiehen yritys estää sodan kauheudet. Molemmat edustivat omalla tavallaan pasifistista ajattelua (Einstein & Freud 1933/2003).

Vastatessaan Einsteinin kysymykseen mahdollisuudesta sotien estämiseen Freud oli epäileväinen. Hän viittaa viettiteoreettiseen ajattelunsa ihmispsykyssä vallitsevista elämän- ja kuolemanvietistä, säilyttämään pyrkivästä ja vastakkaisesta tuhoamisvietistä.

Artikkelissaan ”Onko kuolemanvietti päässyt vapaaksi – irti Eroksesta?” Kristina Saraneva kuvaa Einsteinin ja Freudin kirjeenvaihtoa viettiteoreettisesta näkökulmasta, kuolemanvietin ikiaikaista, vääjäämätöntä realiteettia korostuen (Saraneva 2005).

Kirjoituksessaan ”Sodanikäiset eivät vanhene” (2022) Jukka Aaltonen tiivistää Einsteinin ja Freudin kirjeenvaihtoa:

Einstein huomauttaa, että monien kansakuntien sisällä on pieni joukko ihmisiä, joiden ainoa tarkoitus on edistää henkilökohtaisia etujaan ja valtaansa sodankäynnin avulla. ”Minulla on erityisesti mielessäni pieni, mutta määrätietoinen jokaisessa kansakunnassa toimiva ryhmä, joka koostuu yksilöistä, jotka yhteiskunnallisista näkökohdista ja rajoituksista välittämättä pitävät sodankäyntiä vain tilaisuutena edistää henkilökohtaisia etujaan ja laajentua, lisätä

omaa vääristynyttä auktoriteettiaan.” He onnistuvat saamaan tämän päätökseen poliittisesti käyttämällä määräysvaltaansa joukkotiedotusvälineissä ja muissa erilaisissa instituutioissa. Siitä seuraa ankarasti toinen kysymys: ”Kuinka tämä pieni klikki voi taivuttaa enemmistön, joka häviää ja kärsii sotatilasta, kunnianhimonsa palvelukseen? Ilmeinen vastaus tähän kysymykseen on se, että tällä pienellä johtoryhmällä on koulut ja lehdistö, yleensä myös kirkko, peukalonsa alla. Tämä antaa sille mahdollisuuden organisoida ja horjuttaa enemmistön tunteita ja tehdä niistä työkalunsa.” (Einstein 1933 / sit. Freud 1933/1978.)

– – Freud painottaa vastauskirjeessään Einsteinille, että siirtyminen väkivallasta oikeudenmukaisuuteen voidaan toteuttaa vain, kun yksi psykologinen ehto täyttyy: yhteiskunnan enemmistön on oltava vakaa ja kestävä. Jos yhteiskunnan muutos on tapahtunut vain yhden hallitsevan yksilön syrjäyttämiseksi ja lopetettu hänen tappionsa jälkeen, mitään ei ole saatu aikaan. Seuraava valtaan astuja, joka pitää itseään ylivertaisena, saattaa samalla tavalla pystyttää väkivallan, ja historia jatkuu loputtomiin. Yhteisön vakautta on vaalittava jatkuvasti, organisoidusti ja pysyvästi. Vasta tällainen yhteisö johtaa sen jäsenen emotionaalisten siteiden kasvuun ja sellaiseen yhteisyyteen, joka on todellisen voiman lähde. Freud päättää vastauskirjeensä syvälliseen näkemykseen, joka on edelleen ydinasiaa ydinsotauhan aikana: mikä tahansa, joka edistää sivilisaation kasvua, toimii samalla myös so-
taa vastaan.

Kun Einsteinin ja Freudin kirjeenvaihto julkaistiin vuonna 1933, Hitler oli jo vallassa ja ajoi myöhemmin molemmat miehet maanpakoon. Sigmund Freud onnistui vuonna 1939 pakenemaan tyttärensä Annan kanssa natsiarmeijan valtaamasta Wienistä Lontooseen. Kirjeet eivät koskaan saaneet aiotun laajuista levikkiä.

Klein: skitsoparanoideinen positio

Toisen juutalaisen, Englantiin emigroituneen psykoanalyttikon Melanie Kleinin objektisuhdeteoreettinen ajattelu mahdollistaa sodan sanoittamista psykoanalyttisesti. Se auttaa selittämään sodankäynnin arkaaista kauheutta. Lapsi- ja aikuispotilaiden transferenssianalyysi

mahdollisti Kleinille ihmispsyken syvärakenteisiin porautuvan, kahden psyykkisen kehitystilan, skitsoparanoideisen ja depressiivisen position todentamisen. Matti Hyrck on nimen-
nyt positiot mustavalkoiseksi ja huolenpidon mielentilaksi (Hyrck 2014).

Varhaisemman rakentumisvaiheen, skitsoparanoideisen position objektihakuisuutta hallitsee hyvän ja pahan äärimmäiset kokemustilat, dynaamiset syvärakenteet, jotka leimaavat kaikkea inhimillistä olemassaoloa parisuhteesta politiikkaan, kulttuurista Hyrckin erityisesti tutkimaan uskonnon kaksijakoisuuteen. Skitsoparanoideisen uskonnollisuuden perusluonteinen mustavalkoisuus tekee siitä voimakkaan asean diktatoriseen vallankäyttöön niin idässä kuin lännessä. Sotaan ja tappamiseen kehottava kristinusko ei ollutkaan keskiajan ristiretkihistoriaa vaan tätä päivää, räikeimpänä ilmentymänään Venäjän ortodoksinen kirkko.

Skitsoparanoideisen position mustavalkoisessa kokemustilassa todellisuus näyttäytyy jyrkästi kaksijakoisena, joko kokonaan hyvänä tai kokonaan pahanä. Erityisen voimakkaana kaksijakoisuus näyttäytyy ihmisyhteisöjen välisissä suhteissa. Hyrck toteaa, että demokratiassa ”hyvien” hyvyys ja ”pahojen” pahuus on jonkin verran kesytetty. Vastakkainasettelu rajoittuu sanallisen väittelyn tasolle. Tilanne on toisenlainen poliittisissa järjestelmissä, joissa ”hyvä” ja ”paha” julistetaan ehdottomiksi arvoiksi. Sisäisten objektien alkuperäinen primitiivinen mustavalkoisuus hallitsee todellisuuden ymmärtämistä ja käytännön toimintaa. Hyrck toteaa, että seurauksena on vallankäyttöä, tuhoa ja kuolemaa. Sodat kertovat paranoideisten projektoiden suuresta voimasta.

Ihmiskunnan tulevaisuuden ja henkiin jäämisen edellytyksenä olisi yhteiselämän perusrakenteisiin ulottuva psyykinen uudelleen orientoituminen. Hyrck toteaa, että lajimme säilyminen edellyttäisi irrottautumista mustavalkoisen mielentilan houkuttelevasta hirmuvallasta ja psyykkisistä toimintatavoista (Hyrck 2014).

Franco Fornari, Edward Glover. Vamik Volkan

Psykoanalyttikot, italialainen Franco Fornari, englantilainen Edward Glover ja Yhdysvaltoihin emigroitunut Turkin kyproslainen Vamik Volkan ovat tutkineen sotailmiötä psykoanalyysin keinoin. *Psykoteraapia*-lehden entinen päätoimittaja Heikki Majava referoi muun muassa heidän tutkimuksiaan otsikolla ”Sodan psykoanalyysi” (Majava 1992).

Kirurgi-psykiatri, psykoanalyttikko Fornari toimi Milanon yliopiston kirjallisuuden, filosofian ja psykologian laitoksen johtajana. Hän tutki sotaa kleinilaisen ja bionilaisen psykoanalyysin, sosiologian ja mytologian näkökulmasta. Hänen kirjaansa *The Psychoanalysis of War* (1966/1974) liittyen Majava esittää kysymyksen symbolisesta omituisuudesta, joka liittyi Hiroshimaan vuonna 1945 atomipommin pudottaneen lentokoneen nimeen. Lentäjä oli nimennyt sen äitinsä mukaan. Pommin pudottamisen jälkeen kenraali puolestaan ilmoitti presidentti Trumanille: ”Lapsi on syntynyt!”

Symboliikka hämmentää. Mistä on kysymys? Majava kysyy: ”Miten on mahdollista, että tuhoavaa realiteettia kuvataan symbolisena uudelleen syntymänä, joka lisäksi viittaa äidin ja lapsen väliseen primääriin rakkaussuhteeseen?”

Franco Fornarin mukaan erilaiset keskenään taistelevat ideologiat syntyvät illusorisesta toivosta voida säilyttää rakkauden alkuperäinen, symbioottinen, pyhä kohde. Ideologian synty on yhteydessä kyvyttömyyteen hyväksyä rakkauden kohteen menetys. Esioidipaalisen ja oidipaalisen kehitysvaiheen voimakentät ilmenivät sodan tuhoisuudessa. Vihollinen edustaa patriarkaalista valtaa äidin omistamisessa.

Fornari tarkastelee sotaa ensisijaisesti Melanie Kleinin skitsoparanoidiseen positioon liittyvänä psykoottisena ilmiönä. Sota pyrkii hoitamaan paranoidisia ja depressiivisiä ahdistuksia, joita on jokaisessa ihmisessä. Fornari paikansi kleinilaisen ja bionilaisen ajattelun pohjalta ahdistuksen ja psykoottistasoisten

fantasioiden taustat, jotka ohjaavat yksilöiden ryhmäkäyttäytymistä. Sota syntyy sisäisen vaaran ulkoistetusta projektiosta, vainoahdistuksesta, joka pakottaa yksilöt ja yhteiskunnat tuhoamaan, jotta välttyisi omalta tuholtaan. Psykoottinen potilas voi surmata toisen ihmisen, usein omaisensa, saadakseen teostaan apua itselleen. Fornarin mukaan sota on paranoidisen ja projektiivisen suremisen muoto, arkaaisen rakkauden kohteen suojelemiseksi ja säilyttämiseksi.

Symbioottinen sidos ”äitiin”, matriarkaaliseen hahmoon, on Venäjän hyökkäyssodan yhteydessä tullut esiin ideologisena puheena ”äiti-Venäjämästä”, jonka yhteyteen slaavilaiset kansat tulisi palauttaa.

Skitsoparanoidinen positio institutionalisoituu sodassa. Psykoottinen ahdistus muuntuu ulkopuolelta koetuksi uhkaavaksi vaaraksi. Tällaisessa paranoidisen surutyön prosessissa rakkausobjektia ei surra. Sen sijaan pyrkimykseksi tulee vihollisen tappaminen, koska sitä pidetään rakkausobjektin tuhoajana.

Kun sodan tuholuonne peitetään rakkaussymboleilla, kyse on yrityksestä kätkeä depression ja vainoahdistuksen sisällöt psyyken syvyysiin. Tällöin ei nähdä todellisuuden vääristymiä eikä tekojen seurauksia. Syllisyyttä tuhoisuudesta ei tunneta.

Fornari näkee sodassa yhteyksiä mytologisiin, uskonnollisiin lapsiuhrimenoihin, jotka rinnastuvat nuorten miesten uhrikuolemiin sodassa.

Edward Glover kuvaa sodan sadomasokistisia voimia ja sen tiedostamatonta infantiliia alkuperää. Miekat, keihäät ja alkukantaiset aseet edustavat genitaalisadistista fantasiaa, kemiallinen sota ja ydinaseet moraalista sadismia omnipotenttisuudessaan ja annihilaation uhassaan. Sotien vääjäämätön jatkumo paljastaa sotainstituution liittymisen viettiperäisiin, tiedostamattomiin yllykkeisiin. Gloverin mukaan pasifismi on tiedostamattoman sadismin sielullinen torjuntamenetelmä (Glover 1946/1976).

Artikkelissaan Majava kuvaa useiden psykoanalyttikkojen toimintaa kansainvälisissä rauhanoperaatioissa ja kansallisissa eheytysohjelmissa. Esillä on Vamik Volkanin rauhanneuvotteluissa käyttämä tekniikka, josta hän käyttää nimeä ”toisen raiteen diplomatia.”

Diplomaattisissa tapaamisissa hyödynnetään minikonflikteja, joita syntyy vastapuolten joutuessa samaan huonetilaan, ”illusioniseen liittoon”. Volkan kuvaa *kaikuilmiö*-termillä henkilökohtaisten tunne-elämän tekijöiden heijastumista ryhmäprosessiin. Niiden tiedostaminen on tärkeää ennen varsinaisia neuvotteluja. Vasta yksilöiden ja kollektiivien kokemien traumojen molemminpuolinen tiedostaminen ja jakaminen luo edellytykset neuvotteluille.

Suomessakin useita kertoja vierailut Vamik Volkan on psykoanalyttikkona toiminut välittäjänä lukuisissa konflikteissa eri maissa, muun muassa Venäjällä, Baltian maissa, entisessä Jugoslaviassa, Turkissa, Kreikassa ja Kolumbiassa. *Psykoterapia*-lehden haastattelussa Volkan sivuaa diktaattorien ja propagandistien osuutta maailmanpolitiikassa (Tuohimetsä 2016). Suomen Kuvalehden haastattelussa hän toteaa: ”– – mitä auktoritaarisempi johtaja sen todennäköisemmin hänellä on ollut epävakaa, nöyryyksiä täynnä oleva, väkivaltainen lapsuus. – – suurtenkin päätösten takana on aina ihminen. Ja tällä on lapsuutensa ja henkilökohtainen historiansa, joka on muokannut hänet sellaiseksi kuin hän on” (Merikallio 2016).

Alice Miller

Kirjassaan *Alussa oli kasvatus* (1980/1985) psykohistorioitsija Alice Miller kuvaa natsi-ideologian luoja Adolf Hitlerin lapsuutta. Poika kasvoi väkivaltaisen isän kaltoinkohdelemana. Perheen lapsiin kohdistunut ruumiillinen, väkivaltainen kurittaminen tulee ilmi Hitlerin *Taisteluni* (1925/2021) -teoksessa. Isä ei puhuttele poikaa nimellä, vaan kutsuu tätä ruokapöytään viheltämällä kuin koiralle. Miller toteaa, että pojalla oli sama oikeudeton ja nimetön asema kuin juutalaisilla Kolmannessa valtakunnassa Natsi-Saksassa. Hitlerin lapsuuden kokemuk-

set saivat tiedostamattomassa toistamis-pakossa ilmauksensa hänen toiminnassaan juutalaisia, romaneja, homoseksuaaleja ja toisinajattelijoita kohtaan. Kaltoinkohdellun lapsen patoutunut raivo löysi kohteensa viat-tomista ihmisistä, lapset mukaan lukien.

Miller tuo esiin Hitlerin isän todennäköisen puolijuutalaisen sukutaustan. Antisemitistisessä ympäristössä kasvaneena isä halveksi sukutaustaansa. Itseholveksunta purkautui poikaa kohtaan, joka natsi-ideologiallaan pyrki vapautumaan sukutaustansa aiheuttamasta kärsimyksestä.

Miller toteaa lapsen kaltoinkohdellun vahingoit-tavan lapsen aivojen tunnesäätelykeskusta. Tunnettujen diktaattorien empatiavajeella on ilmeinen biologinen syynsä.

Tiedotusvälineet ovat tuoneet Venäjän hyök-käyssodan seurattavaksi yksityiskohtineen. So-dan ensimmäisinä päivinä presidentti Niinistö kertoi tv-haastattelussa soittaneensa Vladimir Putinille ja sanoneensa: ”Sinä pommitat lapsia.” Mitään vastausta ei tullut.

Miller toteaa, että kaikista kaltoinkohdelluis-ta lapsista ei kuitenkaan tule rikollisia. Hän mainitsee ”auttavat todistajat” (engl. helping witnesses), lapsen avuntarpeen tunnistaneeet erilaiset tukihenkilöt, joiden apu on edesaut-tanut lapsen normaalia kehitystä, tutkimusten mukaan jopa aivojen biologisella tasolla.

Sota Euroopassa

Venäjän hyökkäys Ukrainaan helmikuussa 2022 toi sodan takaisin Eurooppaan. Sodan alusta alkaen ovat Ulkopoliittisen instituutin, Aleksanteri-instituutin, yliopistojen ja Puolustusvoimien asiantuntijat toimineet kansalaisyhteisön pelkojen ja sota-ajan muistojen sisällyttäjinä ja haltuun ottajina. Heidän toimintansa on ollut verrattavissa psykoterapeuttiseen hoitotyöhön.

Ulkopoliittisen instituutin johtaja Mika Aaltola on ottanut esille sotiemme jälkeisen välttämät-

tömyshyveen olla käsittelemättä aluemenetyksiä ja muita koettuja nöyryytyksiä. Aaltolan mukaan Suomen selviytymistarina kärsimyksineen ja menetyksineen on samaistuttavampi kuin keskeisesti korostettu välittäjäasema Neuvosto-Venäjän ja läntisen maailman välillä (Aaltola 2023).

Therapeia-säätiön perustaja Martti Siirala korosti elämänsä loppuvaiheessa Tarton Rauha ry:n aktiivina Karjalan ja muiden aluemenetysten takaisin saamista pelkkien tunteiden käsittelemisen sijasta (Ihanus & Siltala 2008). Sota Euroopassa on lisännyt hänen ajatustensa ymmärtämistä, vaikkakaan ei niiden toimeenpanemisen ajatusta.

Kirjallisuus

- Aaltola, Mika** (2023). Suomen kannattaa muistaa historiansa – Olemme olleet Venäjän imperialismiin uhri vuosisatoja. Kolumni. *Apu*. Luettavissa osoitteessa <https://www.apu.fi/artikkelit/mika-aaltola-suomi-on-venajan-imperialismin-uhri-kolumni>
- Aaltonen, Jukka** (2022). Sodanikäiset eivät vanhene. *Psykoterapia*, 41(2), 173–175.
- Einstein, Albert & Freud, Sigmund** (1933/2003). *Miksi sotaa? Kirjeenvaihto*. Suom. Maija Pellikka. Helsinki: Basar Kustannus.
- Freud, Sigmund** (1933/1978). Why war? Teoksessa Strachey, James (toim.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. Volume XXII (1932-1936): New introductory lectures on psychoanalysis and other works*, 195–216. Lontoo: The Hogarth Press.
- Formari, Franco** (1966/1974). *The psychoanalysis of war*. Lontoo: Indiana University Press.
- Glover, Edward** (1946/1976). *War. Sadism and pacifism*. Lontoo: Nielsen Press.
- Hitler, Adolf** (1925/2021). *Taisteluni*. 3. painos. Lappeenranta: Kielletyt Kirjat.
- Hyrck, Matti** (2014). *Onko Jumala hyvä? Antaako psykanalyysi vastauksen?* Helsinki: Therapeia-säätiö.
- Ihanus, Juhani & Siltala, Pirkko** (2008). Martti Siirala 1922–2008. *Psykoterapia*, 27(3), 248–255.
- Klemelä, Esko** (2020). *Tuntemattoman psykanalyttikko. Johdantoa Wilfred R. Bionin ajatteluun*. Helsinki: Therapeia-säätiö.
- Majava, Heikki** (1992). Sodan psykanalyysi. *Psykoterapia*, 11(1), 6–15.
- Merikallio, Katri** (2016). Ehkä tohtori Volkan osaisi auttaa. *Suomen Kuvalehti*, 101(42), 34–38.
- Miller, Alice** (1980/1985). *Alussa oli kasvatust: kätkeyty julmuus ja väkivallan juuret*. Suom. Mirja Rutanen. Helsinki: WSOY.
- Saraneva, Kristina** (2005). Onko kuolemanvietti pääsyyt vapaaksi – irti Eroksesta? *Psykoterapia*, 24(3), 205–210.
- Tuohimetsä, Martti** (2016). Vamik Volkanin haastattelu. *Psykoterapia*, 35(4), 284–290.